

Сарай Н.І.

к.е.н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій,
Тернопільський національний економічний університет

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОСНОВА ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Постановка проблеми. За сучасних умов жорсткої конкуренції високотехнологічних продуктів в глобальному середовищі сучасного світу перед наукою гостро стоїть питання щодо якнайповнішого пізнання людського потенціалу. Насамперед йдеться про загальну необхідність кожного суспільства нарощувати й ефективно використовувати власний трудовий потенціал та вищий ступінь його розвитку – інтелектуальний капітал. Саме це і обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Однією з найскладніших проблем сучасної ринкової трансформації економіки України є проблема ефективного використання та подальший розвиток інтелектуального капіталу суспільства. Перехід від командно-адміністративної до ринкової системи супроводжується скороченням обсягів фінансування установ освіти і науки, видатків на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, зменшення частки продуктів інтелектуальної праці у структурі національного виробництва, впливом наукових-технічних працівників за межі держави. Все це різко актуалізує дослідження процесів формування та розвитку інтелектуального капіталу суспільства, причин і наслідків спаду у сфері інтелектуальної діяльності, а також шляхів його подолання в умовах перехідної економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вивчення інтелектуального капіталу займалися такі російські та українські науковці як Л.Абалкін, В. Верба, Б. Генкін, В. Глухов, О. Грішнова, В. Іноземцев, Ю. Канигін, В. Колот, І. Новікова, О. Овечкіна, О. Петров, А. Українець, П. Шиян та інші.

Разом з цим, вивчення й аналіз опублікованих за даною проблематикою робіт дозволили зробити висновок про те, що питання збереження та розвитку інтелектуального капіталу підприємства недостатньо розроблені як у науковому, так і в організаційно-практичному аспектах.

При написанні даної статті було використано праці авторів, які торкалися зазначеного кола питань, досліджено класифікацію інтелектуального капіталу та його вплив на забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення сутності категорії «інтелектуальний капітал», з'ясування концептуальних відмінностей з іншими соціально-економічними категоріями, зокрема людським капіталом та інтелектуальним потенціалом, та обґрунтування впливу інтелектуального капіталу підприємства на підвищення його конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку ХХІ ст. каталізатором глобальних економічних перетворень є інформаційна економіка, яка ґрунтується на широкому застосуванні креативних здібностей особистості, науковому знанні та провідній ролі інтелектуальних ресурсів. За таких умов інтелектуальний капітал суспільства стає важливим чинником економічного зростання і визначає могутність держави.

Аналіз економічної літератури останнього десятиріччя ХХ – початку ХХІ ст. показує, що сучасні тенденції соціально-економічного розвитку окреслюють дві теоретичні концепції – теорія постіндустріального суспільства та теорія інформаційного суспільства. При цьому одні автори ототожнюють ці напрями досліджень соціально-економічних явищ та процесів, а інші доводять те, що інформаційне суспільство є вищою стадією розвитку світової цивілізації і є наслідком розвитку постіндустріального суспільства [4].

Головним і визначальним ресурсом як однієї, так й іншої концепції є знання та людський інтелект. Адже у сучасній економіці, на динамічному ринку, де одні технології витісняють інші та діє глобальна конкуренція, продукти та послуги стають застарілими упродовж короткого проміжку часу, а відтак успішними є ті фірми, які постійно створюють нові знання, поширюють їх на всю організацію та

швидко втілюють у нові технології та продукти. Для них найбільш цінним активом стають нематеріальні цінності – інформація, нові знання та об'єкти інтелектуальної власності, які становлять інтелектуальний капітал людини, фірми чи організації. Як зазначає у своїх працях В. Глухов, на частку нових знань, які впроваджуються у технології, обладнання і організацію виробництва, у економічно-розвинених країнах припадає від 70 % до 85 % приросту ВВП [2].

Стосовно хронологічних рамок, то починаючи тільки з 90-х рр. ХХ ст. економісти вводять у науковий обіг категорію «інтелектуальний капітал», яка значно ширша за своєю суттю від таких понять як «людський капітал» та «інтелектуальний потенціал». Насамперед через те, що включає продукти інтелектуальної діяльності людини, тобто об'єкти інтелектуальної власності, а також ті інтелектуальні засоби, за допомогою яких створюються нові знання та інтелектуальні продукти, які є на ринку об'єктами купівлі-продажу.

На нашу думку, інтелектуальний капітал – це сукупність інтелектуальних ресурсів людей, підприємств та організацій (знання, уміння і творчі обдарування індивідів, їхній освітньо-кваліфікаційний рівень, об'єкти інтелектуальної власності, машинні інтелектуальні засоби, організаційні структури), які є результатом попередньої творчої діяльності людини і використовуються суб'єктами підприємництва для виконання поставлених цілей.

Загалом у структурі інтелектуального капіталу виокремлюють «людський капітал» (human capital) та «структурний капітал» (structural capital).

При дослідженні економічного змісту мотивації праці слід звернути увагу на категорію «людський капітал».

О. Грішнова в теоретичному аспекті пропонує розрізняти поняття «людський капітал» за трьома рівнями [3]:

- на особистісному рівні людським капіталом називаються знання та навички, які людина здобула шляхом освіти, професійної підготовки, практичного досвіду (використовуючи при цьому природні здібності) і завдяки яким вона може надавати цінні виробничі послуги іншим людям.
- на мікроекономічному рівні людський капітал – це сукупна кваліфікація

та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства в контексті ефективної організації праці та розвитку персоналу.

- на макроекономічному рівні людський капітал включає накопичені вкладення в такі галузі діяльності як освіта, професійна підготовка та перепідготовка кадрів, служба профорієнтації та працевлаштування, оздоровлення тощо. Цей рівень об'єднує в себе суму людського капіталу всіх підприємств та всіх громадян держави.

Ми погоджуємося з таким поділом і вважаємо його достатньо обґрунтованим.

Таким чином, людський капітал — це сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів (заробітків) його власника.

До структурного капіталу відносять бази даних, списки споживачів, персоналу компанії, а також торгові марки та організаційні структури.

Інтелектуальний капітал варто відрізнити від такого поширеного у вітчизняній науковій літературі поняття як «інтелектуальний потенціал».

Заслуговує на увагу визначення інтелектуального потенціалу, запропоноване В. Прошаком, який вважає, що інтелектуальний потенціал – це сукупність знань, умінь і творчих обдарувань індивідів, їхній освітньо-кваліфікаційний рівень, які дають змогу засвоювати набуті та творити нові знання, тобто це здебільшого можливості, якими володіє особа [9].

Ю. Канигін розглядає інтелектуальний потенціал як складову соціального інтелекту в контексті загальної соціалізації суспільства [5]. Він вважає, що під соціальним інтелектом варто розуміти здатність суспільства та його підсистем сприймати, зберігати, нагромаджувати знання, продукувати нові ідеї та використовувати їх заради прогресу. Б. Малицький досліджує інтелектуальний потенціал у контексті реалізації наукового потенціалу суспільства [7].

В. Куценко, В. Удовиченко, І. Опалєва, поняття «інтелектуальний потенціал» здебільшого ототожнюють з поняттями «освітній потенціал» та «людський капітал» [6]. Подібною концепції дотримується В. Орищенко. На думку науковця, інтелектуальний потенціал – це духовно-освітнянський стан нації, що забезпечує здатність народу до виконання актуальних суспільно-економічних завдань, створення необхідних умов всебічного розвитку молодого покоління на базі найвищих духовних цінностей нації.

На нашу думку, наведені вище підходи до визначення сутності інтелектуального потенціалу допомагають краще дослідити деякі складові інтелектуального капіталу, проте вони не враховують формалізованих форм цього виду капіталу – інтелектуальних засобів виробництва, які дають змогу людині розумової праці акумулювати знання та інформацію і творити нові ідеї, або за їх допомогою отримувати прибуток.

Як вважає Г. Река, відмінність інтелектуального потенціалу та інтелектуального капіталу на рівні індивіда можна виразніше дослідити через призму залучення їх в економіку. Так, інтелектуальний капітал – це формалізовані здібності людей, які стали об'єктами інтелектуальної власності: знання, вміння, навички, набуті людиною у процесі навчання (самонавчання), винаходи, які запатентовані або твори мистецтва і культури, на яких поширено авторське право тощо. Інтелектуальний потенціал – це здібності людини взагалі, які не залежать від їх використання у виробництві, тобто вони не розглядаються в аналітичній економії як економічний ресурс. Очевидно, що інтелектуальний потенціал є значно ширшим поняттям, ніж інтелектуальний капітал [10].

Ми погоджуємося з думкою більшості економістів, що інтелектуальний капітал – це ефективно використаний в економічній діяльності інтелектуальний потенціал.

В економічній літературі існують три підходи до трактування поняття «інтелектуальний капітал»: сукупність цінностей, процес, результат.

З позиції сукупності цінностей інтелектуальний капітал розглядається як актив, що володіє здатністю приносити дохід. Представниками даного

підходу є В. Садовський, Є. Стеценко, Б. Леонтьєв, С. Клімов, В. Іноземцев, К. Тейлор, Л. Мельник, Л. Чухно та інші.

Із позиції процесу сутність інтелектуального капіталу полягає в його здатності до відтворення, у можливості залучення інтелектуального капіталу в процес кругообігу, в якому здійснюється його виробниче споживання (у рамках даного підходу досліджують дану категорію такі науковці як О. Бутнік-Сіверський, Л. Едвінсон, С. Алберт, К. Бредлі, Д. Белл та інші).

Сутність інтелектуального капіталу як результату полягає у його здатності до приросту та забезпечення конкурентних переваг суб'єкта. Представниками даного підходу є Е. Брукінг, Т. Стюарт, Д. Клейн, Л. Прусак, Ю. Гава, Х. Макдональд та інші.

На підтвердження сказаного вище можна навести твердження науковця Я. Ширмера, який називає Україну єдиною зі ста країн, в якій існує найбільша різниця між економічним потенціалом та його реальним функціонуванням. У термінології економічної теорії це означає, що наявні ресурси країни, у тому числі інтелектуальні, ефективно не використовуються і економіка «розташована набагато нижче кривої своїх виробничих можливостей» [11].

Отже, викладене вище дає підставу стверджувати, що інтелектуальний потенціал є значно ширшим поняттям порівняно з інтелектуальним капіталом.

Перший з них охоплює системи освіти, науки, зв'язку, бази даних, комп'ютерне забезпечення, інтелектуальну власність тощо. Інтелектуальний капітал – це інтелектуальний потенціал, який активно використовується в економічній діяльності задля досягнення певної мети. Від ефективності його залучення до господарської діяльності залежить соціально-економічний розвиток країни.

Як вірно зазначає О. Підопригора, в основу інтелектуального капіталу входить інтелектуальна власність – це результат інтелектуальної творчої діяльності, результат власного творчого пошуку, який має бути певним чином об'єктивний, втілений у певну об'єктивну форму та має бути здатним до відтворення [8]. Що стосується приватної або колективної (група приватних

осіб) форми власності, то мається на увазі, кому належить результат власного творчого пошуку.

Щодо державної форми інтелектуальної власності, то до неї відносять продукт інтелектуальної праці, створений на замовлення державних органів влади за рахунок бюджетних коштів. Або, за традицією, продукт інтелектуальної праці належить суб'єкту господарювання (підприємству, об'єднанню тощо), який утворений органами держави.

Виходячи з класифікації видів інтелектуального капіталу за різними ознаками доцільно розглядати інтелектуальний капітал з загальних позицій, з позиції філософської категорії і з позиції конкретної науки – як економічну категорію.

З позиції філософської категорії інтелектуальний капітал розглядається як здатність до мислення, пізнання, особливо до його вищих теоретичних рівнів, що властиво інтелекту. В цьому випадку інтелектуальний капітал розглядається як накопичення наукових, теоретичних і практичних знань людства, суспільства про відповідні дії, процеси, проблеми вирішення. Це є категоріальна структура мислення, яка формується на базі суспільного пізнання в процесі удосконалення, пошуку нового на основі універсальних форм мислення.

Інтелектуальний капітал можна розглядати і як систему знань, яка базується на системному характері людського мислення з метою оперувати ними (знаннями) діалектично, тобто як взаємопов'язаними, рухливими, суперечливими, такими, що переходять одна в одну або узагальнюються, викристалізуються, стверджуються.

В цьому процесі людина, яка удосконалює, узагальнює, є винахідником. Вона шукає нові рішення, розв'язує завдання і розглядається як носій ідеї, розробник інтелектуального продукту. Але це не є ще людським капіталом, хоча людині властиві сукупність знань, навичок, творчих здібностей. Людський ресурс повинен себе реалізувати в інтелектуальний продукт. А цього можливо досягти в процесі розробки, пошуку за певних соціально-

економічних умов, до яких належать наявність мотивації, концентрація розумових зусиль, споживча зацікавленість, корисність для суспільства тощо.

Як економічна категорія, інтелектуальний капітал розглядається з позиції авансованої інтелектуальної вартості, що в процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості. Таке трактування інтелектуального капіталу може бути визначене як соціально-економічне [1].

Важливою частиною дослідження є визначення зв'язку між ключовими поняттями – інтелектуальні ресурси, інтелектуальний потенціал та інтелектуальний капітал.

Інтелектуальні ресурси – це сукупність людей, які мають необхідну професійну підготовку, необхідні знання і вміння та сукупність результатів їх інтелектуальної праці у вигляді програмних, технічних, технологічних, організаційно-структурних засобів, інформації і налагоджених комунікаційних зв'язків, які можуть бути використані як джерела доходів.

Інтелектуальний потенціал – це можливості, створені інтелектуальними ресурсами. Інтелектуальний капітал – це реалізований, ефективно використаний інтелектуальний потенціал.

Процес зміни інтелектуального потенціалу підприємства і його підрозділів доцільно проводити щорічно. Постійне відстежування динаміки і своєчасне проведення коректуючих заходів дозволить ефективніше використовувати інтелектуальний потенціал для поліпшення показників виробничо-господарської діяльності підприємства.

Висновки з даного дослідження. Знання стають сьогодні одним з головних джерел зростання продуктивності і конкурентних переваг. Явно простежується тісний взаємозв'язок між процесами щодо управління знаннями і загальними результатами діяльності підприємства. Ці знання виявляються в навиках, вміннях і професійному рівні працівників і закріплюються у вигляді організаційної культури, брендів, патентів, ліцензій, іміджу, тобто у вигляді інтелектуального капіталу. Таким чином, інтелектуальний капітал є основою майбутнього розвитку підприємства.

Література

1. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал. (Теоретичний аспект). / О.Б. Бутнік-Сіверський. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: http://www.ipdo.kiev.ua/files/articles/butniksiverskiy_intelektual_capital_theoretical_aspect.doc
2. Глухов В.В. Экономика знаний / В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина – СПб.: Питер, 2003. – 286 с.
3. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник / О.А. Грішнова. –К.: Знання, 2006. – 559 с.
4. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы : учебн. пособие [для студ. вузов] / В. Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – С. 11-22.
5. Канигін Ю. Інтелект народу / Ю. Канигін // Вісник Академії наук України. – 1993. – № 7. – С. 37-47.
6. Куценко В. Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України / В. Куценко, В. Удовиченко, І. Опалєва // Економіка України. – 1998. – № 1. – С. 12-21.
7. Малицький Б.А. Соціально-економічний зміст наукового потенціалу / Б.А. Малицький // Наука та наукознавство. – 1998. – № 4. – С. 25-30.
8. Підпригора О. Проблеми системи законодавства України про інтелектуальну власність. / О. Підпригора // Інтелектуальна власність – 2000, № 3, С. 3-14.
9. Прошак В. Концепція інтелектуального капіталу у сучасній економічній теорії / В. Прошак // Вісник Львівського ун-ту: серія економічна. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 2003. – Вип. 32. – С. 598.
10. Река Г.В. Інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал: критерії розмежування / Г.В. Река // Наук. вісник національного лісотехнічного університету України. – 2009. – Вип. 19.1 – С. 228-232.
11. Ширмер Я. Людський капітал важить більше, ніж гроші, технології, чи інші ресурси / Я. Ширмер // Економіст. – 2000. – № 3. – С. 20.

Сарай Н.І.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОСНОВА ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ.

Анотація. У статті досліджено сутність категорії «інтелектуальний капітал», з'ясовано концептуальні відмінності з категоріями людського капіталу та інтелектуального потенціалу, обґрунтовано вплив інтелектуального капіталу підприємства на підвищення його конкурентоспроможності.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуальний потенціал, людський капітал, інтелектуальні ресурси.

Сарай Н.И.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК ОСНОВА ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ.

Аннотация. В статье исследована сущность категории «интеллектуальный капитал», определены концептуальные отличия от категорий человеческого капитала и интеллектуального потенциала, обосновано влияние интеллектуального капитала предприятия на повышение его конкурентоспособности.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, интеллектуальный потенциал, человеческий капитал, интеллектуальные ресурсы.

Sarai N.I.

INTELLECTUAL CAPITAL OF ENTERPRISE AS THE BASIS OF HIS COMPETITIVENESS.

Annotation. This article explores the nature of category "intellectual capital" and conceptual differences with categories of human capital and intellectual potential, reasonably the influence of intellectual capital on increasing his competitiveness.

Key words: intellectual capital, intellectual potential, human capital, intellectual resources.